

Poznání – druhy, typy

Význam slov „poznání“ a „poznávati“ se v dějinách značně proměňoval, a to vždycky v úzké a podstatné souvislosti s tím, jakých metod přitom bylo nebo mohlo být používáno. Ve starém Řecku bylo předními mysliteli zejména zdůrazňováno, jaký obrovský rozdíl je mezi skutečným poznáním (*epistémé*) a pouhým domněním (*doxa*), a to dokonce i v případě, když jde o domnění správné, zdůvodněné, obhajitelé, *orthé doxa*). A je charakteristické, že pravé poznání, epistémé, bylo chápáno jako pouhé nahlédnutí (nazření, *theoria*), oproštěné od každého úsilí ze strany poznávajícího, tedy nahlížejícího, nahlédnuvšího. Naproti tomu praxe (*praxis*) byla s úsilím, tj. s aktivitou, s děláním resp. s dílem (*ergon*) neoddělitelně spjata; Aristotelés proto odlišil tři základní teoretické vědy od četných věd praktických, jejichž „cílem“ bylo něco udělat, provést, uskutečnit; naproti tomu „cílem“ věd teoretických nebylo něco udělat, ale právě jen plně nahlédnout, nazřít, jaké to je samo o sobě. Byl to nejspíš Francis Bacon, který snad jako první zdůraznil *zásadní* význam aktivity, „dělání“, dnes bychom řekli praxe, pro poznání, a to pokusem. Od té doby se stále víc vědy rozlišovaly na „popisné“ a „pokusné“, „experimentální“. Cílem „popisných“ věd bylo popsat skutečnost tak, jak „jest“, kdežto cílem věd experimentálních, přesněji cílem experimentu, pokusu, bylo zjistit, co „to udělá“, když s něčím „něco uděláme“. Velmi důležitá ovšem byla ona zvláštní spojitost mezi tím, jaké to „něco“ bylo před pokusem, a tím, co se s tím „stalo“ po našem zásahu, po vykonání docela přesné akce; této spojitosti se říkalo „kauzální vztah“ nebo prostě „kauzalita“ (v jistém širším smyslu už od dob starých Řeků). A povaha těch akcí se začala také pomalu měnit. Někdy stačilo jen vhodně nastavit podmínky, jindy – v některých oborech a v nejnovější době stále častěji – je zapotřebí obrovských a nákladných zařízení, aby bylo možno docílit co nejmocnějšího zásahu, co nejmocnější akce. (Připomeňme jen obrovské urychlovače částic, např. v CERNu.) Je to docela zvláštní, když si náležitě uvědomíme, jak nám dnes už vůbec nestačí se dívat, ba jak nám zdaleka nestačí si ani pořizovat nejnáročnější aparáty, abychom lépe a stále více viděli (a jen popisovali, co vidíme), ale jak chceme proniknout dál, i k tomu, co jen tak vidět nelze, ale co nejprve musíme jaksí usvědčit, a možná dokonce násilně donutit, aby se to ukázalo, projevilo za naprosto mimořádných, námi nákladně nastrojených okolností. Rádl napsal, že pravda vynucená přestává být pravdou a stává se lží; kdybychom to aplikovali nejen na lidskou společnost, ale na celou skutečnost, na celý svět, musili bychom se tázat, zda celá ta naše vyspělá experimentální věda, na kterou jsme tak hrdí a kterou se někdy dokonce opájíme, není jen jednou velikou lží. To ovšem vůbec neznamená, že jde o sprostý podvod; vždyť největší lež se přece pravdě také nejvíc podobá!

(Písek, 130326-2.)